

MENTALITÁS, ÉRTÉK ÉS POLITIKAI INTÉZMÉNY.
MEGJEGYZÉSEK POLITIKAI KULTURÁNKRÓL

Otlik Géza írja: "Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük veszített nagy csatáinkat, melyeket túléltünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél - mindenesetre igazabb tulajdonságunknak."

1983 tavaszán a televízió Tudósklubjában történészek és írók beszélgettek. Amikor a műsorvezető megfogalmazta, hogy nálunk valamiféle borulató mentalitás a jellemző, nyomban éles ellentmondásra talált. Nem igaz, hogy a mi történelmünk csüggesztő, hiszen ezeréves ittlétünk nem a vereségek, az aláhullás, a szétporlás története, hanem éppen ellenkezőleg. Az sem igaz - érveltek a jelenlevők -, hogy történetírásunk sugallna ilyen képet. S bár az iskolai történelemoktatásban tömérdek a javitanivaló, az sem áll, hogy ez az oktatás ilyen borulató képet festene. Huhogók és sötétben látók mindig voltak, de nem ez a jellemző. Az ilyen nézetekkel pedig vitatkozni kell - mondták -, mert a kesergés a vállalkozás lendületét, a jövő esélyeit csökkenti.

Csakhogy - mondjuk most már ki, kellő tisztelettel - itt különböző dolgokról van szó. Történelmünk valóban nem merő vereség, történelemírásunk valóban nem vereségközpontu, és a történelmi ismeretek sokágu értékelése és értelmezése is igen sokszínű. De mindettől ha nem is függetlenül, de közvetlenül meg nem határozottan, történetileg alapozott politikai észjárásunk, a az mentalitásunk még igencsak borulató lehet. A fenti Otlik-idézet sem azt állítja, hogy létünk az egyik vereségből a másikba zuhanás pusztá folyámatá, hanem csak azt, hogy veszített csatáinkat mintha fontosabbnak tartanánk győzelmeinknél. Az ilyenféle mentalitás, az ilyen lelki

diszpozíció tömegesen is lehetséges a mégoly pozitív tapasztalatok ellenére is. A derülátás vagy borulátás soha nem a közvetlen tapasztalat vagy valamely megszerzett tudás egyszerű függvénye, hanem a tapasztalatok közös értelmezésének egymásra rakódó, nemzedékek által hagyományozódó folyamata, amikor valamely társadalom múlt és jövőképéről van szó. Az e körben föllelhető észjárások, attitűdök igen makacs képződmények, s az ezekkel kapcsolatos ismeretek, értékek, érzelmek, szimbólumok együttesét szokás politikai kulturának nevezni.

A szóértés végett azonban néhány dolgot tisztázni kell.

Ahhoz, hogy politikai kulturánk jelenségeiről beszélgethesünk, utalni szükséges olyan alapösszefüggésekre, amelyeket ugyan itt ki nem fejthetünk, de leszögezésük nélkül parttalaná válna a politikai kultúra kérdésköre.

- A politikai kultúra a politikai ideológiával, a közvéleménnyel, és a közerkölccsel egyetemben a társadalom tudatának közvetlenül politikai jelentőségű része. Ebben a közhasznuan politikai tudatnak nevezett körben azonban az alkotó elemek kölcsönös összefüggéseik közepette is megőrzik viszonylagos különállásukat és sajátos természetüket.

- A politikai kultúra e tekintetben a történetileg alapozott politikai reakciókészségeket jelenti, amelyek csoportminőségűen, azaz társadalmi csoportokra (réteg, rend, osztály, párt stb.) jellemzően tapasztalhatók. Más szóval olyan attitűdokról, magatartás jellegű keretekről van szó, amelyek között az aktuális politikai viselkedés bekövetkezik. A politikai kultúra - mint tapasztalat és mint állítás - tehát fogalmilag azt jelzi, hogy vannak olyan csoportminőségű attitűdök, olyan szociális karakterek, amelyek viszonylagos állandósággal rendelkezvén megfigyelhetőek, leírhatóak és magyarázhatóak. Ilyen értelemben van mód szólni például angolszász észjárásról, bolsevik beállítottságról, kálvinista karakterről, magyar érzelmekről, szociáldemokrata mentalitásról, hindu attitűdről stb., stb.

- A politikai kulturán belül a különböző kognitív, emotív, szimbolikus stb. összetevők elemző módon természetesen értékelhetőek. Tehát például juthatunk olyan következtetésre, hogy valamely nemzet vagy osztály esetében a szabadság értéke alacsonyabb árfolyamu az egyenlőség értékéhez képest. A politikai kulturák olyatén összevetése azonban, hogy az egyik nemzeté vagy osztályé magasabb, illetve alacsonyabb, mint a másiké, csak hibás előfeltevésből eredhet. Az ilyenféle föltevés ugyanis végső soron abból indul ki - indokolatlanul és lekezelően -, hogy vannak olyan embercsoportok, amelyeknek semmiféle kulturájuk nincs. Ez pedig egyszerűen nem igaz.

- Mindebből az is kitetszik - függetlenül most attól, hogy a politikai kultúra mint valamely jelenségkör megnevezése a nemzetközi tudományos gyakorlatban szerencsés vagy nem szerencsés -, hogy amikor politikai kulturáról van szó, nem arról, hogy mit tanulunk meg szavakban, vagy mit nem sajátítottunk el, hanem arról a többnyire nem is tudatos reakciókészségről, amelynek sajátossága révén egyazon politikai hatásra csoportjellemzően más és más reagálás történik. Ez az, amit a politikus politikai érzéke segítségével előre megbecsül, azaz, hogy valamely politikai döntésre miként reagálnak majd a különböző társadalmi rétegek és politikai erőcsoportok éppenséggel az itt jelezni kívánt társadalmi karakterük következtében. Az érdeksérelem vagy érdekkedvezés az adott politikai döntés tartalmából viszonylag könnyen fölmérhető, de az, ami már a politikai kultúra körébe vezet, hogy ugyanis a döntésre bekövetkező reagálás milyen indulatokban és szenvedélyekben fog megjelenni, nos, ennek a fölbecsülése csak a szociális karakter valamilyen ismeretében lehetséges.

- A politikai kultúra természetesen változó karakterisztikájú, azaz nem örök és nem végzettszerű, mégha nemzedékek szocializációs kapcsolatában, társadalomlélektani hagyományozódásában mozogva igen lassan módosul is. A csoportkeretűen átörökítő - sokszor szöges ellentétében a hivatalos oktattal és propagálttal - sajátos értékrendek, mentalitások és attitűdök valójában mindig valamilyen intézményes politikai gyakorlat következményei, ahogyan azokat az emberek átéli és valamiként tudatosítják, s mint tapasztalatot elhelyezik a már meglévő tapasztalatok rendjében. Ez ad te-

hát valamilyen tartást, karaktert minden társadalmi csoportnak, ami mint csoportminőségű magatartás a ténylegesen lefutó viselkedéseknek némileg belátható, néha megjósolható keretét jelenti. Azaz azt, hogy egy osztály vagy politikai erőcsoport hogyan fog viselkedni egy kérdéses helyzetben, azt előre tudni soha nem lehet. Azt azonban, hogy körülbelül milyen keretek között zajlik majd politikai viselkedése, vagyis, hogy milyen a szóban forgó nemzet vagy párt magatartási jellemzője, az politikai kulturájának ismerete alapján előre megbecsülhető. Ezen ismeret alapján pedig elvileg az is megválaszolható, hogy miként változtatható hosszú távon ez a történelmileg kondicionált reakciókészség. Ha ugyanis e jelenségek az intézményes politikai gyakorlat következményei - mégha ezek igen régiiek is -, akkor csakis az intézményileg szervezett gyakorlat változtatása eredményezheti a megváltozott tapasztalatok utján a kívánatosan módosult politikai kulturát.

A politikai kultúra tehát nem örök és változatlan, nem eleve elrendelt, hanem a politikai élet intézményes gyakorlatának eredménye. Eredménye azonban olyképpen, hogy ez a kollektív tapasztalatok, közös beidegződöttségek sajátos pályáján halad, amely pálya évtizedes vagy akár évszázados tapasztalati hatások összege. Vagyis a politikai kultúra, az ebben megtalálható szociális karakterek és a politikai intézmények viszonyában az intézmények azok, melyek a tapasztalatot keltik és változtatják, de e változtatás nem közvetlen, hanem a már meglévő, a nemzedékek által hagyományozott politikai kultúra terepén, annak közvetítésével történik.

Végül is, amikor mai állapotokat kívánunk elemezni, akkor egyrészt valamilyen szempontból minősíteni kell a politikai kulturát és ezzel összefüggésben az aktuálisan, tehát most ható intézményeket, mérlegelnünk kell azt is, hogy mai politikai intézményeink föltehetően hogyan hatnak politikai kulturánk ilyen vagy olyan vonására. Az a szempont tehát, hogy az intézményes gyakorlat nem közvetlen meghatározó, az nem ment föl bennünket az alól a kötelezettség alól, hogy az intézmény és a szociális karakter alapösszefüggését illetően - tehát, hogy végső soron csak a mindig jobb intézmények által jobbítható az ember -, ne mérlegeljük egyszerre politikai intézményeinket és a hivatalosan is vallott értékeket.

Mielőtt azonban visszatérnénk eredeti kérdésünkhöz, kötelességünk jelezni azt, hogy az itt elmondottak jobbra csak gondolati kísérletek, elméleti tapogatózások és állításaink mögött semmiféle nagyszabású, empirikusan is alapozott nagyüzemi kutatómunka nincs. Az itt elmondottak pusztán az egyéni, elméleti kíváncsiságok termékei, bár szerencsés körülmények találkozása esetében hozzájárulhatnak a társadalmi méretű tájékozódáshoz.

Ennyi aggályoskodás és a tudni illőknek vélt általánosság föl-sorakoztatása után ideje visszatérnünk kezdő kérdésünkhöz.

A borulató mentalitás és politikai kulturánk

Kétségtelennek tetszik, hogy a most nem részletezendő alattvalói attitűd és jogtudat nélküli sérelmi politizálási stílus mellett politikai kulturánk egyik negatív, de természetes, mert magyarázható vonása ez a bizonyos borulató mentalitás. Észrevette ezt már az olasz Palmiro Togliatti ugyanúgy, mint a nagy vihart kiváltó "Vándor és bujdosó" című könyv szerzője, Prohászka Lajos a 30-as években. Ez a borongás, ez a küzdelemre való vállalkozás a győzelem hite nélkül, sokaknak föltűnt már. Lehetne idézetet idézetre halmozni, de nem ez itt a kérdés most, hanem ezzel a kollektív kudarcélménnyel való politikai szembenézés szükségessége kell, hogy elgondolkodtasson bennünket.

Bármely vállalkozásra szerveződni képes politikusnak ugyanis ezzel is szembe kell néznie. Hogy csak a legaktuálisabbat említsem: 15 éves reformtörekvéseink egyuttal birkózások is azzal, amit reformhitetlenségnek lehet nevezni. És ez, lássuk világosan, nem a reformot kritizálók, elvetők esetében érdekes, hanem a figyelemreméltó az, hogy ez éppen a magyarországi reformmal szimpatizálók körében, azért még tenni is hajlandók közötti, a megvalósíthatóságot illető hitetlenség. A harc, a vállalkozás elkerülhetetlenségének és sikertelenségének együttes tudata ez, ahogy bizarr összhangban fogalmazta ezt meg a szellemtörténész Prohászka, és a kommunista P. Togliatti is. S hogy ez mennyire nem új dolog, nem új vonás, legyen elég csak Széchenyit idézni egy villanásra, amikor reformmunkája közepette, az új intézmények alakítása so-

rán szól így: "Némelyek szomoruan füttyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját, s azt hiszik, ott van koporsója minden scytha fénynek".

Ne menjünk most vissza Mohácsig - bár közben maradjon eszünkben az is, hogy a középkori Magyarország 1526-os bukását követő fél évezred a magyarság megmaradásának fél évezrede, de úgy, hogy a mindenkori politikai keretek és intézmények nyújtotta tapasztalatok nem indokolatlanul nélkülözik a derűt és a felhőtlen bizakodást. Vessünk azonban egy pillantást a XX. évszázadra és annak hullámszására, hogy miként érintette ez szomszédainkat hozzánk képest, milyen élményeket nyújtott ez a század?

Az Osztrák Köztársaság ebben a században született, s bár szövevényesen ellentmondó kérdés az osztrák nemzeti identitás, e nép gazdaságilag és kulturálisan prosperál, területéhez és lakosságához képest nagy nemzetközi tekintélynek örvend a Habsburgok nélkül is. S igaz, hogy egyszer már meg is szűnt létezni, s bekebelezte Hitler Birodalma, de a tartós, máig élő élmény éppen az újjászületés sikere. Csehszlovákia és Jugoszlávia szintén e század szülöttei nemzeti érdekeik érvényesülése mentén, és ugyancsak a pozitív, megerősítő újjászületés élményével gazdagabbak. E század nagy tapasztalata e népek és nemzetek számára, hogy lettek, mert lehettek azokká, amik még történelmileg nem voltak. A Szovjetunió is mint szomszédunk e század szülötte, világhatalom, és a szovjet ember élménye és eszménye a világtörténelmi föladatokkal terhes táguló perspektívával azonos. S végül a román társadalom is, amely számára a múlt században megteremtett függetlenségének alapján az új század további gyarapodást jelentett és azt a több nemzedéket átható tapasztalatot, hogy valamely nemzetközi konfliktus nem feltétlenül a román nemzeti érdekek kárára fog kiütni, hanem az erősödésük, gazdagodásuk forrása is lehet.

S ezzel szemben Magyarország? Igen ezzel szemben. Hadd ne soroljuk most föl az ismert évszámokat Trianontól 1956-ig, amelyek mindegyike egy-egy megrázkódtatás és nagy társadalmi kudarc jelzője. Minden bukott forradalom és minden elveszített háború élménye csak még ráterhelődött a történelmileg örökölt és egyébként sem nagyon bizakodó politikai észjárásra. Ezek az élmények

transzformálódtak aztán át valamiként politikai attitűddé s sajátos mentalitássá. Nem arról van szó, hogy bármilyen szempontból - legyen az negatív vagy pozitív - a magyar népeesség kivételes lenne szomszédaihoz képest. Nem. A XX. századot egyaránt megszenvedte mindenki. De mindenki sajátosan, reá jellemzően élte át, és szociális karakterének megfelelően formálta tapasztalattá. Miránknál talán az a jellemző, hogy sokszor a közvetlen és konkrét tényektől viszonylag függetlenül, mintegy kudarcra irányultan rögzülnek tapasztalataink. De mint példánkból láthattuk, sajnos nem alaptalanul, nem misztikusan, hanem nagyon is kézzelfogható tények által, átélt bukások és vereségek miatt, amelyek aztán úgy rögzültek, hogy sokszor a sikert, a ritka győzelmet nagyon is feledtetni tudják. A "csináljuk, bár ugysem fog sikerülni" és a "csak rosszabb jöhet ezután" típusu beállítottságok minduntalan és tömegesen bukkannak föl. S mindez a körülményeknek és jövőnek való szélsőséges kiszolgáltatottság érzületével páros.

Mindezt a fentiekben külpolitikai jellegű példával illusztráltuk. Ez az érzület, ez a gondolati reagálaskészség azonban éppen nem a világpolitikai meghatározottságok következménye. Ilyen meghatározottságok természetesen vannak, mégha azok soha nem végletesek és nem is véglegesek. De nem ebből következik ez az érzület, mert a külpolitikai hatások mindig a belpolitikai feltételeken, a konkrét politikai szerkezeten keresztül tapasztalhatók csak. A kiszolgáltatottság érzülete a lakóhelyen, a munkahelyen, általában az állampolgári lét szervezett feltételei közepette alakul ki vagy enyészik el. Valamely külpolitikából eredő megrázkódtatás mindig a belpolitikai feltételeken átszűrődve válik érzelmileg ilyen vagy olyan generációs tapasztalattá. Nem a vereség okoz közvetlenül borulást, hanem annak gondolatilag és érzelmileg földolgozott élménye. S ezen a ponton van meghatározó szerepe a politikai intézményeknek a politikai kultúra alakulását illetően. Vagyis, ha mi hibákat látunk a magyar politikai mentalitás területén, akkor ne a világot hibáztassuk, mert az olyan, amilyen, s azon változtatni egyébként sem tudunk. Azok a politikai intézmények azonban, amelyek közvetlenül alakítják politikai tapasztalatainkat, hogy aztán azok társadalmilag és történetileg összegeződve testesítsék meg azt, amit politikai kulturának nevezünk, nos, ezek a politikai intézmények változtathatók általunk, ha tudjuk, hogy mit és miért akarunk.

Vannak persze, akik azt mondják, hogy nem kell ennek olyan nagy feneket keríteni, mert ez a borulató mentalitás egyrészt nem is igaz, másrészt ha igaz, akkor is csak a nyavalygó értelmiség egy részére igaz, s a baj forrása ott van, hogy egyesek egyéni nyavalygásukat huhogva terjesztik. Nos a kérdés érdemi megválaszolása jórészt empirikus társadalomtudományi föladat. Ez elvileg elvégezhető, gyakorlatilag azonban édeskevés történt e téren. De nem azért, mert a kutatók elaludtak, vagy alkalmatlanok e kérdés megvizsgálására, hanem inkább azért, mert a szervezett tudományos életben az erre pénzt, paripát és fegyvert biztosítható tudománypolitikai döntések ezt a szempontot egyelőre még nem tolták előtérbe. Jelenleg tehát mind a politikusok, mind az állampolgárok, s az utóbbiak közt a kutatók is e kérdésben csak politikai érzékükre hagyatkozhatnak. A szervezeteken belüli hangulatjelentés, de inkább az ezeket a kérdéseket érintő közvélemény-kutatás azonban megenged némi bepillantást e homályos mezőre. Ebből pedig az derül ki, főként a "mitől fél, mit remél" típusú jövőképmegítelő vizsgálatokból, hogy a szorongás, kiszolgáltatottság - hangsúlyozzuk ismét: történetileg egyébként is szilárdan alapozott érzülete korántsem csak az értelmiség egyes csoportjaira jellemző. Politikusi önféltetésnek minősülne tehát minden olyan vélelem, amely abból indulna ki, hogy a politikai kulturánkban - megengedem: csak föltételezetten jelenlevő - borulató mentalitás egyes szomorkodó írók vagy pesszimista publicisták lelki önkivetítésének lenne az eredménye, s a feladat másból sem áll, mint holmi optimista propaganda fokozásából. Kezdetből fogva azt szeretnénk itt megvilágítani, hogy a verbálisan, azaz szavakban megjelenő propaganda - amely egyébként minden politika nélkülözhetetlen, természetes része a racionális távlatok kirajzolásához és megértéséhez - nem oszt és nem szoroz a politikai kultúra sávjában, ahol a többnyire egyáltalán nem tudatos, szavakban többnyire meg sem fogalmazódó attitűdök, mentalitások, lelki diszpozíciók azok, amelyek hatnak.

Mi sem nyilvánvalóbb, minthogy a politikai kulturánk egészen belül a borulató mentalitás valóban negatív vonás, valóban fékező, esetenként leszerelő hatású bármely politikai vállalkozás esetében. Önmagában egyáltalán nem bölcsesség ez, hanem aktuálisan mindig olyan lelki momentum, amely folyamatosan egyik forrása a rossz közhangulatnak, a nyomasztó közérzetnek, még egyébként kedvező

konkrét körülmények között is. Ezt tehát jó lenne megváltoztatni. Megváltoztatni tehát azt, amit egy kicsit konkrétan úgy nevezhetünk meg, mint a reformfolyamataink sikerét illető hitetlenség, a világhatalmi erőknek való pusztán kiszolgáltatottság, a tőlünk független s épp ezért egyértelműen fenyegető mindenkori jövő, azaz saját jövőnk tőlünk való függetlensége, mint a kiszolgáltatottság legtisztább érzülete. Ki ne akarja ezt megváltoztatni? Mennyi újságírók szól erről, mily számos az erre vonatkozó politikai fölszólítás. Csakhogy változás e téren - azaz a politikai érzületekben, mentalitásokban, vagyis a politikai kultúrában - csak az intézményes gyakorlat pozitív változásának hosszantartó hatásaként következhet be. S itt az idő történelmi időként méretik.

Minderre persze mondhatja egy politikus, hogy mindez szép, de neki itt és most kell döntenie, s nem merenghet a jövőn, most azonnal kell a jó eredmény. S ez is érthető. A viszonylag gyors eredmény el is érhető az ideológiai és a közvélemény terén, de nem a politikai kultúra szférájában. De az ügy épp attól nem lehetetlen és reménytelen, hogy a politikai intézmények szükséges reformja is elvégezhető az emberi élet léptékében, hogy aztán az történetileg hasson. Így tekintve a kérdést - s arról most nem is szólva, hogy a jó reformok a közhangulat terén viszonylag gyorsan gyümölcsöztethetőek, s ez nagyon is fontos - persze nehezebb a föladat, ha azt a politikai szerkezet módosításában leljük meg, mint ha csak egyes rosszkedvű filmrendezők vagy méla történészek bírálatával vélnénk elintézhetőnek. A politikai kultúrában ható értékek ugyanis nem az oktatás, a tömeghírközlés hatására gyökeresednek meg, hanem csakis az intézményes gyakorlat hajszálcövességében fejlődnek vagy sorvadnak.

A hivatalosan tételezett politikai értékeinkhez

Maradva továbbra is tárgyunknál, tehát a mérlegelni kívánt borulató mentalitás kérdésénél, igencsak fontos jellemzője utóbbi évtizedeinknek és az aktuális magyar politikai folyamatoknak is, hogy a politika széles tárházából erősen kihangsúlyozódik a közmegegyezés, az elvfenntartó kiegyezés és a türelem, azaz idegen szavakkal némileg ismertebben a konszenzus, a kompromisszum

és a tolerancia. Mindezek olyan értékek, amelyeknek a történelmi magyar politikai kultúra erősen hijával van, hisz ezekkel az értékekkel szemben inkább az ugynevezett kurucos attitűd, a "nem-engedni a negyvennyolcból"-féle észjárás és az "agyarkodás", "bundás indulatok" a jellemzőbbek, s valljuk meg: egy kicsit általunk is magyarabbnak tartottak.

A konszenzus, a kompromisszum és a tolerancia pedig azért fontos értékek önmagukban is, mert ha ezek meggyökeresedhetnek az állampolgárok politikai kultúrájában, akkor ebből logikusan következik, hogy azok, akik képesek megegyezni egymással, akik közös meggyőződéseket tudnak kialakítani, akik kölcsönös türelemmel viselik el egymás különbségeit - nos azok között az állampolgári csoportok között a viszonyok áttekinthetőek (transzparenssek), mert kölcsönösen elfogadott, mintegy szerződéses (kontraktuális) alapon történnek.

Röviden szólva: A politika nem a fejük fölött, hanem általuk történik.

Tehát nem az a kérdés, hogy az említettek fontos értékek-e, szükségesekek-e értékháztartásunk szempontjából - mert fontosak és szükségesekek -, hanem az, hogy maga a politikai szervezetrendszer és általában az intézményes politikai szerkezetünk transzparensse, állampolgári ésszel átlátható-e? Mert ha igen, akkor a fenti értékek egyre inkább beépülhetnek politikai kultúránkba, egyre inkább kialakulhat a politika értünkvalósága, a tőlünk, állampolgároktól is való függés, ami aztán végső soron azt a bizonyos borulató mentalitást mérsékelheti és változtathatja majdan át valamilyen dinamikusabb politikai szemléletté.

Azt kell azonban látnunk, hogy politikai szerkezetünk, a benne formálódó kollektív politikai akaratok és a kialakuló politikai döntések nem hogy nem transzparenssek, hanem csak igen nehezen követhetők nyomon, mert a zárt ajtókhöz való ragaszkodás, a politikai nyilvánosságtól való ódzkodás lépten-nyomon a mindennapi tapasztalatunk. S hogy a nagyfontosságú ügyek helyett csak egy közönséges példát említsünk erre: nos hányszor és mily sok helyen beszélnek ma már a nyílt várospolitikáról, de akár egy rozzant köz-

épület emelésére vonatkozó tényleges döntés indokai, az arra ható valóságos befolyásolások és végül maga a döntést illető politikai felelősség ugyanakkor teljesen kibogozhatatlan és hozzáférhetetlen. Ez az a bizonyos transzparencia-hiány, azaz a szerkezeten belüli mozgás átláthatatlansága.

A másik követelménytként említett momentum a különböző érdekek alapján kialakuló állampolgári csoportok közötti kontraktuális viszony, vagyis hogy valamiféle kölcsönösen ismert, és elfogadott, szerződés-jellegű viszonyban legyenek föloldhatóak a minduntalan fölbukkanó ellentétek. Mert akár kontraktuális a viszony, akár nem, ellentétek mindig vannak, éppencsak a kontraktuális viszonyok lehetővé teszik az elvfenntartó kiegyezéseket és politikai konszenzust, összetartást, jó közérzületet eredményeznek. Nos itt is azt kell mondanunk, hogy a társadalmi szerződés értelmű politikai kontraktusokkal még igencsak csehül állunk. Viszonylag igen kevés van, s ami van, és ahol létezik, annak értéke és mértéke eltörpül a nem szerződés jellegűen intézett politikai ügyekhez képest. Ismét csak a mindennapokból hozott példával: itt a munkahelyek kollektív szerződéseiről van szó vagy az olyasféle kölcsönösségekről, mint amit egyes ifjusági parlamentek megszövegezett és elfogadott kívánalmai jelentenek. De hol vannak az intézmények a szerződések betartását kikényszerítendő, vagy amelyek nyilvános jogorvoslatot végeznek a kontraktusok értékét - és ismételjük sokadszor -, kölcsönös hasznosságát illetően? Ugyanakkor a munkahelyi konfliktusok mellett és - a politikai, állami hierarchiát tekintve pedig - fölött számtalan még az olyan összefüggés, ahol nem ilyen jellegű szerződések vagy szerződésszerű kölcsönösségek keretében történik a politikai mozgás, hanem csak nyers hatalmi alapon, megszelidítetlen nyomások és kényszerítések útján. Vagyis maga a politikai szerkezetrendszerünk számos, kimutatható pontján és szintjén nem alkalmas a kontraktuális viszonyok kialakulására, és így magától értetődően nem is transzparens, állampolgári ésszel nem is tekinthető át.

Senki ne gondolja persze, hogy ezek az itt logikailag is fölmerülő igények például a rendőrhatalom belső működésére is vonatkoznak. Erről itt szó sincs! A kontraktuális viszonyok soha nem az egyébként természetesen létező és elvileg is nélkülözhetetlen erőszakszervezetek viszonyai, és a transzparencia követelménye nem

valamely jogilag szabatosan meghatározott államtitkokra vonatkozik. Kontraktusról és transzparenciáról mint szervezeti követelményekről ott beszélhetünk, ahol egyébként politikai és jogi indokoltsággal a demokrácia fórumai keresendőek, tehát csak a politikai szerkezet egy meghatározott sávjában. Ott azonban joggal és alappal kell erről szólnunk, mert ezek részleges vagy teljes hiánya a demokráciát már közvetlenül minősíti. Mindez azonban csak a félreértések elkerülése végett tett utalás. Ami tárgyunk szempontjából követendő gondolati fonal, az továbbra is az, hogy a szervezeti és intézményi keretek, amelyek ma és közvetlenül tapasztalhatóak, fogyatékosnak bizonyulnak, mert nem szolgálhatják megfelelően a konszenzus, kompromisszum és a tolerancia értékeinek meggyökeresedését, végső soron pedig a borulató politikai mentalitás nem kívánt hatásának csökkentését.

Hogy a helyzet ilyen, azt azzal is valószínűsíteni lehet, hogy például közgondolkodásunkban ezek a bizonyos kívánatos értékek szinte egyértelműen "függőlegesen", azaz a politikai hierarchia mentén értelmeződnek. Triviálisan szólván: "értsenek egyet a vezetők és a beosztottak", vagy "a minisztérium és a vállalat egyezzenek meg egymással", avagy "a lakosság, tagság stb. tanúsítson egy kis türelmet", és így tovább, és így tovább... Azaz a konszenzus, kompromisszum, tolerancia értékeinek érvényesülése szinte mindig valamely hierarchia mentén vetődik föl. Természetesen ez élő összefüggés mind logikailag, mind gyakorlatilag. Az észlelhető hiányosság azonban az, hogy mindezek az értékirányultságok a politikai szerkezet horizontalitásában, mintegy "visszintesen" alig vetődnek föl. S ez nem véletlen, hanem politikai szerkezetünk egyoldaluan hierarchikus összefüggéseiből fakad. Holott közös meggyőződésre jutni, kiegyezni valamiben, eltérni és elviselni egymás különbözőségeit, tehát képletesen szólva "visszintesen" is értékesíteni hivatalosan propagált értékeinket alapvetően fontos ahhoz, hogy ezek vérükké váljanak, politikai reagálás készségeink részét képezzék, s ne csak valamilyen alattvalói lojalitás kísérői legyenek. Ehhez azonban meghatározott intézmények kellene, új és megújulásra képes jogi és szervezeti keretek, a tulnyomóan hierarchikus jellegű politikai ügyintézés újra formálása. Röviden szólva: politikai szerkezetünk reformképességének biztosítására van szükség.

Ez természetesen nem kis dolog, de nem is földindulásként képzelendő el. Ismét csak egy aprósággal példálódzva: ha valamelyik megyében kialakulhat egy városszövetség, azaz ha a várospolitikai kérdések horizontálisan is szerveződhetnek, ez az alárendeltség módosulását eredményezheti, és az új politikai intézmény sikeres működése távlatában az alattvalói tudat pozitív megváltozását ígérheti. Ilyen és hasonló reformok, szervezeti újraformálódások változtathatják meg végső soron ezt a bizonyos borulató mentalitást is azzal, hogy megfelelő terepet biztosítsanak a kompromisszum, tolerancia, konszenzus gyakorlásához és meggyökerezéséhez. Ezért kell tehát az intézményeket és az értékeket együttesen mérlegelni mindig, és egyébként ezért is szükségesek a szervezeti reformok. Valahogy úgy, ahogy már Széchenyi is megfogalmazta: "Azért, hogy kocsinkon nagy utunkban Cadixig s vissza nem törött el semmi, nem az foly: hogy most megint Irkuckra mehetünk bátran rajta, hanem hogy éppen az elkocsizott hosszú ut miatt kováccsal, kocsigyártóval - bognárral - kell szólnunk, nehogy gyalog járnunk kéntelenitessünk -, s a vén postalovát, ne hogy hijába egye a szénát, legjobb lesz kimustrálnunk sat."